

УДК 657

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Наталія Вікторівна КІНЗЕРСЬКА

здобувач кафедри обліку і аудиту Житомирського державного технологічного університету

E-mail: natka1401@mail.ru

Анотація. У статті здійснено аналіз системи фінансового та господарського контролю, а також запропоновано напрями удосконалення системи внутрішнього контролю суб'єктів господарювання (на прикладі підприємств торгівлі).

Аннотация. В статье осуществлено анализ системы финансового и хозяйственного контроля, а также предложено направления усовершенствования системы внутреннего контроля субъектов хозяйствования (на примере предприятий торговли).

Ключові слова: контроль, органи контролю, підприємства торгівлі, система внутрішнього контролю, відповідальність, програма аудиту.

Ключевые слова: контроль, органы контроля, предприятия торговли, система внутреннего контроля, ответственность, программа аудиту.

Постановка проблеми. В Україні спостерігається різноманіття монофункціональних державних контролюючих органів, діяльність яких в цілому дозволяє перевіряти та слідкувати за усіма сферами господарської діяльності, але недостатньо скоординована діяльність органів контролю, дублювання контролюючих функцій, і, водночас, недогляд в організації системи контролю призводять до того, що ця система на всіх рівнях не спрацьовує на випередження, недопущення зловживань. Набуло поширення посягання на діяльність суб'єктів господарювання у вигляді рейдерських захоплень, різного роду шахрайства стали носити системний характер, інвестори та власники дедалі частіше почали стикатися з проблемою збереження цілісності майна. Відсутня практика побудови та удосконалення системи самоконтролю в країні.

Збільшення обсягів зловживань відбуваються у світовому масштабі. За даними П'ятого дослідження РвС «Економічні злочини в період економічного спаду» Україна посідає 6 місце в рейтингу країн світу за рівнем корпоративного шахрайства (45 %), Російська Федерація – 1 місце (71 %), Південна Африка – 2 (62 %), Кенія – 3 (57 %), Канада – 4 (56 %), Мексика – 5 місце (51 %) [5]. У 2011 році найбільш поширеним видом економічних злочинів в Україні було незаконне присвоєння майна, друге місце посідають хабарництво і корупція, третє – маніпуляції з фінансовою звітністю [8, с. 10].

За даними антирейдерського союзу підприємців України, 82 % загроз реалізують власні співробітники фірми або за їх прямою чи опосередкованою участю; 17 % загроз реалізується ззовні підприємства та 1 % загроз реалізується випадково [3, с. 479].

Виходячи з такої невтішної статистики, можна зробити висновок про необхідність використання більш виважених підходів до побудови системи контролю, розподілу повноважень, дотримання корпоративної етики тощо. Так звана система зовнішнього контролю, яка діє в Україні, спрямована переважно на задоволення конкретних інформаційних запитів окремих контролюючих органів і не носить у собі системного й комплексного характеру, спрямованого на захист інтересів представників бізнесу, власників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання організації й методології контролю розглядали в своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Г. С. Беккер, С. М. Бичкова, М. Д. Білик, М. Т. Білуха, В. П. Бондар, Ф. Ф. Бутинець, Т. А. Бутинець, Б. І. Валуєв, Д. Ф. Галлетта, А. Грехем, Н. І. Дорош, Є. В. Калюга, М. Д. Корінко, В. М. Костюченко, В. Ф. Максимова, Л. В. Нападівська, О. А. Петрик, В. П. Пантелеєв, В. С. Рудницький, І. І. Сахарцева, Я. В. Соколов, В. В. Сопко, В. О. Шевчук, М. Ястребофф та інші.

Метою статті є здійснення критичного аналізу системи фінансового та господарського контролю в Україні та встановлення об'єктивної

необхідності оцінки змісту та ефективності внутрішнього контролю, спрямованого на захист інтересів власника від зловживань та забезпечення збереження активів підприємства.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Контроль є складовою частиною управління економічними об'єктами і процесами з метою перевірки відповідності стану об'єкта, який досліджується, бажаному і необхідному стану, що передбачено законами, інструкціями, іншими нормативними актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами [1, с. 330]. З етимологічної точки зору, контроль (від французького – «controle») – це перевірка або спостереження. Французьке «controle», у свою чергу, утворилося від латинського «contra» – префікс, що означає «протидію», «протилежність» тому, що виражено в другій частині слова, наприклад,

«контрреволюція», «контрманевр». У другій частині слова «контроль» міститься слово «роль» (від лат. «role»), тобто «міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь». В цьому випадку у значенні слова «контроль», окрім «перевірки» або «нагляду з метою перевірки», впливає ще один зміст цього слова, який іноді не беруть до уваги, – протидія чомусь небажаному [2, с. 6]. Таким чином, контроль є інструментом управління «небажаними» небезпеками, загрозами та ризиками, які виникають у системі господарювання торговельного підприємства.

В Україні за органами, що здійснюють контроль, розрізняють такі види контролю, пов'язаного з господарською діяльністю: державний, контроль органів місцевого самоврядування, незалежний (аудиторський) і контроль власника (рис. 1) [9, с. 14].

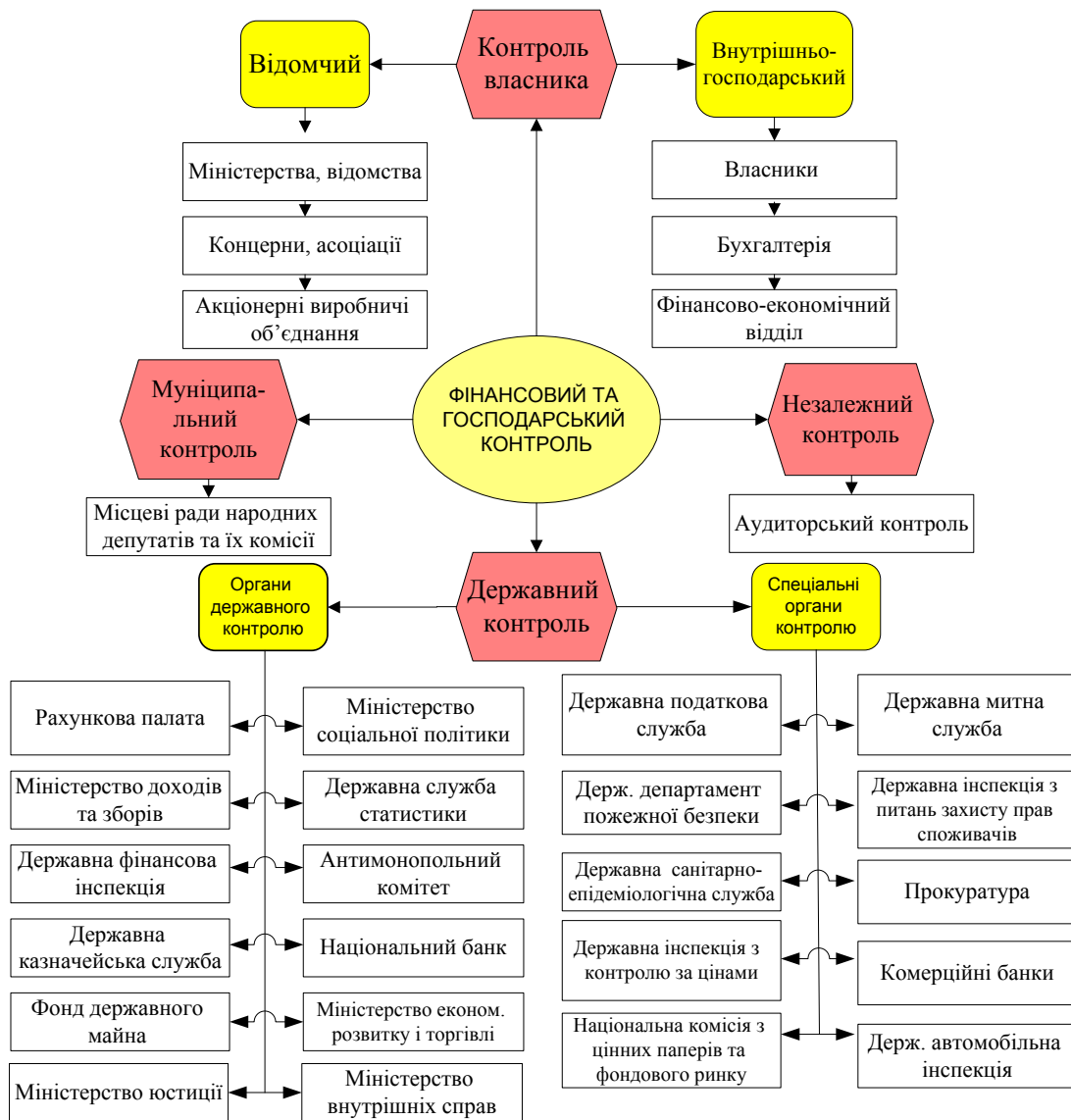

Рис. 1. Класифікація органів фінансового та господарського контролю в Україні

Органами часткового контролю в Україні виступають Державний комітет України з питань стандартизації, метрології та сертифікації (Держстандарт України); Державна інспекція з контролю за цінами, Державна інспекція з питань захисту прав споживачів, Державна служба експортного контролю (діяльність спрямовує і координує Кабінет Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі України); Державна митна служба, Державна інспекція з питань праці, Державна санітарно-епідеміологічна служба; Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України, Торгово-промислова палата України, Аудиторська палата, яка організує незалежний фінансовий контроль. Варто відзначити діяльність при державній службі експортного контролю України Комісії з державної атестації системи внутрішньофірмового експортного контролю, створеної суб'єктом здійснення міжнародних передач товарів. Під товарами, що підлягають державному експортному контролю, слід розуміти товари військового призначення та подвійного використання (зокрема товари, що містять відомості, які становлять державну таємницю), міжнародні передачі яких здійснюються на підставі дозволів або висновків Держекспортконтролю.

Найбільш повно перевіряють діяльність підконтрольних об'єктів органи державної фінансової інспекції України. Головне завдання цих органів – здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності; подання пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень нормативних актів та запобігання їм у подальшій діяльності. Але сферу контролю державної фінансової інспекції законодавчо обмежують міністерства, відомства, державні комітети та державні фонди, а також підприємства та організації, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів.

Державних контролюючих органів багато, кожен з них перевіряє суб'єкти господарювання в рамках своєї юрисдикції, але «наскрізний» контроль за діяльністю суб'єктів господарювання в Україні фактично відсутній. Кожен державний орган вирішує виключно поставлені перед ним питання, не маючи на меті отримати загальну картину підприємства – об'єкта перевірки. Досить часто навіть після успішного проходження чергової перевірки власники виявляють прогалини у веденні бухгалтерського обліку та роботі

системи внутрішнього контролю на підприємстві. Причина виникнення подібних ситуацій – надмірна вузькоспеціалізованість та нескоординована діяльність контролюючих органів.

Протилежною ситуація була за часів Радянського Союзу, де існувала потужна система тотального контролю, в основі якої були прагнення міністерств і відомств вирішувати все зверху, контролювати всі дії підприємств та організацій. Це визначало спрямування контролю на те, щоб проводити якомога більше різноманітних перевірок та обстежень.

Народний комісаріат Державного контролю був компетентним з таких питань: загальної, фінансово-промислової, адміністративно-освітньої, військової діяльності, а також землеробства, транспорту і зв'язку.

Проводив цю роботу НКДК шляхом попередньої, фактичної і наступної ревізій. Об'єктами перевірки НКДК були кошториси та господарсько-оперативні плани, грошовий обіг та обіг матеріальних цінностей, здійснював нагляд за правильністю рахівництва і звітності. До компетенції НКДК входила також боротьба з усілякими недоліками і зловживаннями. Органи Держконтролю багато уваги приділяли удосконаленню ревізійної роботи, намагаючись підвищити її ефективність.

В Україні систему контролю сформовано на фундаменті командно-адміністративного устрою, але разом з переходом до часткової децентралізації контролю, його масовості об'єкти управління поступово стали відходити від реального контролю, а процес контролю ставав усе більш формальним, що, передусім, позначилося на його ефективності.

З метою оцінки достовірності результатів поточної діяльності підприємства та його подальших перспектив розвитку, забезпечення збереження активів підприємства перед власниками постає проблема вибору форми контролю суб'єкта господарювання. Контроль може бути зовнішній або внутрішній. Інвестори зацікавлені у проведенні зовнішнього контролю, власників цікавить побудова системи контролю на постійній основі, яку може забезпечити тільки внутрішній контроль.

За кордоном у 90-х роках минулого століття побудова системи внутрішнього контролю та якісне проведення зовнішнього контролю опинились під прискіпливою увагою державних органів та громадськості. У зв'язку з відсутністю повноцінної системи внутрішнього контролю

всередині компанії не було прогнозовано резонансний крах енергетичної корпорації Enron та компанії Arthur Andersen, що відповідала за проведення щорічного зовнішнього аудиту Enron, внаслідок якого зазнала збитків велика кількість дрібних акціонерів та відбулася втрата довіри до фінансової звітності компаній. Після проведення додаткового розслідування Конгресом США було виявлено ряд інших компаній, що займа-

лися шахрайством або неточним веденням фінансових записів. Підприємства та їх акціонери зіткнулися з проблемами викривлення фінансової звітності, непрозорості фінансових процесів, зменшення довіри [10, с. 387].

З метою зміцнення систем внутрішнього контролю (далі – СВК) у США та Великобританії було удосконалено чинне законодавство у сфері контролю (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз вимог щодо відображення у звітності інформації про результати діяльності системи внутрішнього контролю в США та Великобританії [7]

Основні характеристики	Закон Сарбейнса-Окслі, США	Правила керівництва Тернбула з внутрішнього контролю, Великобританія
Мета прийняття	Регламентує корпоративну бухгалтерську звітність та покликаний підвищити ефективність боротьби з фінансовими порушеннями в компаніях	Складений в контексті практики корпоративного управління
Відповідальні за СВК	Генеральний директор та фінансовий директор	Рада директорів
Ідентифікація відповідальних	Необхідно чітко вказувати особу, відповідальну за СВК за фінансовою звітністю	Необхідно чітко вказувати особу, відповідальну за СВК
Додаткові вимоги до розкриття/підтвердження	Розкриття всіх значних недоліків в організації або реалізації системи контролів – незалежно від проблем, що виникли фактично. На кінець кожного річного звітного періоду генеральний та фінансовий директор повинні підтвердити власну відповідальність за розроблення та підтримання ефективної системи внутрішнього контролю за підготовкою фінансової звітності та оцінку СВК, підтверджену аудитором	Розкриття процесу внутрішнього контролю, що застосовують до будь-яких суттєвих проблем, що відбулися за звітний період, а також коротке описання процесів, що використовують для оцінки ефективності системи внутрішнього контролю, при наявності недоліків у системі – заходи щодо їх виправлення

За даними дослідження, проведеного Інститутом аудиторських комітетів (ACI) в 2008 р., у більшості звітів компаній за формою 20-F в частині, присвяченій виконанню вимог SOX, надається детальна інформація про вжиті заходи щодо виявлених недоліків у системі внутрішнього контролю. Зокрема, з урахуванням квартальної звітності виявлено 107 звітів, де розкрито інформацію про «суттєві недоліки»: Великобританія – 58 компаній, Нідерланди – 13, Франція – 8, Німеччина – 7, Швейцарія – 7, Норвегія – 4, Угорщина – 2, Ірландія – 2, Іспанія – 2, Бельгія – 1, Фінляндія – 1, Греція – 1 та Італія – 1 компанія [6].

У Великобританії, навпаки, діючи правила вимагають розкривати недоліки у системі вну-

трішнього контролю тільки у зв'язку з суттєвими проблемами, які фактично мали місце. Як наслідок, розкриття інформації про недоліки системи внутрішнього контролю відбувається вкрай рідко.

В Україні система контролю також є недосконалою. З розвитком холдингових структур власники дедалі більше відходять від безпосереднього управління підприємством шляхом делегування цієї функції найманім менеджерам. Підприємства об'єднуються, формуючи розгалужену управлінську структуру, загальна кількість працівників зростає; кількість функцій, делегованих окремим працівникам, також збільшено; в діяльності застосовують нові технології. Це призводить до необхідності перегляду системи

внутрішнього контролю підприємства. В першу чергу, питання перегляду та удосконалення системи внутрішнього контролю є актуальним для підприємств, що мають розгалужену мережу відокремлених структурних підрозділів, регіональних складів та філій, для регіональних мережевих компаній та холдингів, які об'єднують декілька юридичних осіб, а також для підприємств, що складають звітність згідно з МСФЗ.

Проведення внутрішнього контролю на підприємстві не є обов'язковою процедурою і не закріплене чинним законодавством, проте його організація та здійснення є необхідною умовою управління господарською діяльністю. Система внутрішнього контролю дозволяє виявити та усунути фінансові, правові та виробничі ризики, виявити факти господарського життя, пов'язані з умисним або випадковим порушенням працівниками покладених обов'язків, що призводить до погіршення ділової репутації та фінансового стану підприємства.

Ефективно побудована система внутрішнього контролю на підприємстві забезпечує моніторинг фактичного стану об'єкта контролю, виявлення відхилень, порушень та зловживань, їх усунення та попередження виникнення в май-

бутньому. Система внутрішнього контролю повинна діяти в інтересах власників та інвесторів, максимально достовірно інформуючи останніх про стан справ на підприємстві, не допускаючи порушень, зловживань, шахрайства та сприяючи збереженню матеріальних цінностей, зокрема і з використанням аудиту ІТ технологій.

При розгляді шахрайств, скоєних найманими працівниками, особливо слід виділити матеріально-відповідальних осіб, які виконують функції отримання, зберігання та відпуску матеріальних цінностей і грошових коштів. Від діяльності матеріально-відповідальних осіб залежить законне використання коштів підприємства. Зловживання з боку найманого персоналу можуть служити підставою для припинення трудового договору (контракту).

За даними PwC у 2011 році 36 % з 84 респондентів в Україні заявили про те, що вони за останній рік зіткнулись хоча б з одним випадком економічного зловживання. Цей показник вищий, ніж у світі (34 %), однак порівняно з даними в Україні за 2009 рік (45 %) він є нижчим. При цьому приватні підприємства стикалися з випадками економічних зловживань втричі частіше, порівняно з публічними організаціями.

Таблиця 2

Статистика зловживань на підприємствах України

№ п.п	Вид порушення	Загалом на підприємствах України, %	Приватні підприємства, %	Публічні підприємства, %
1.	Незаконне привласнення майна	73	31	37
2.	Корупція та хабарництво	60	29	21
3.	Маніпуляції з фінансовою звітністю	30	14	дані відсутні
4.	Кіберзлочинність	дані відсутні	дані відсутні	16

Джерело: складено автором на основі [7]

У 2011 році в порівнянні з 2009 роком на 15 % зросла кількість випадків незаконного привласнення майна та практики недобросовісної конкуренції. Хабарництво та корупція, а також маніпуляції з фінансовою звітністю, залишились на попередньому рівні. Працівники служби внутрішнього аудиту в Україні тільки починають розробляти механізми недопущення та виявлення зловживань. Складна економічна ситуація зумовила виникнення ситуацій, коли підприємства не бажають інвестувати кошти в розвиток служ-

би внутрішнього аудиту та служби внутрішніх фінансових розслідувань.

Кількість зловживань у роздрібній торгівлі в 2011 році в порівнянні з 2009 роком зросла на 6 %. Найбільша кількість зловживань у 2011 році спостерігалась у секторі фінансових послуг (50 %), у роздрібній торгівлі цей показник сягав 36 %. Основним зовнішнім суб'єктом зловживань в Україні є клієнт (43 %).

Аналіз статистики зловживань дозволяє зробити висновок про те, що високий рівень незаконного привласнення майна на підприємствах

торгівлі, а також потенційні зовнішні ризики зловживань, суб'єктами яких є клієнти, генерують необхідність розробки детальної програми

внутрішнього аудиту відокремлених структурних підрозділів або територіально віддалених філій (табл. 3).

Таблиця 3

Програма внутрішнього аудиту відокремленого структурного підрозділу або територіально віддаленої філії (на прикладі торговельної галузі)

№ з/п	Назва розділу	Змістове наповнення розділу
1	Результати вибіркової інвентаризації товару	Дата, філія (підрозділ), проінвентаризовано позицій (кількість, сума), фактично наявності позицій (кількість, сума), зокрема виявлено розбіжностей (нестач, лишків) на суму, причини виникнення розбіжностей, висновки та пропозиції
2	Результати повної інвентаризації основних засобів, ТМЦ, МШП	За даними обліку, фактично, нестачі, лишки; ким підписана інвентаризаційна відомість; чи наявні інвентарні номери на всіх ОЗ, ТМЦ, МШП; чи відповідає фактичне найменування ОЗ, ТМЦ, МШП даним інвентаризаційної відомості; причини виникнення нестач (лишків); реєстр нестач (лишків); загальні пропозиції для подолання цієї ситуації в майбутньому
3	Дебіторська та кредиторська заборгованість	Ознайомлення співробітників підрозділу з порядком відпуску товару, а також з процедурою стягнення сум заборгованості, загальна сума дебіторської заборгованості, зокрема поточної та простроченої (в розрізі дебіторів та договорів), ПІБ відповідального за роботу з дебітором, дата виникнення дебіторської заборгованості, наявність акту звірки з покупцем (на дату, сума контрагента)
4	Дотримання порядку виписки товару покупцю	Періодичність перевірки – щомісяця. Перевірка непогашених видаткових накладних – суцільним порядком. Ознайомлення відповідальних з переліком порушень при відвантаженні товару при наявності порушень, встановлення термінів для їх виправлення. Кількість договорів з контрагентами та коректність їх заповнення. Правильність оформлення видаткових накладних (наявність підпису покупця, довіреності, відповідність підпису на довіреності підпису на накладній), актів повернення товару, наявність заяви на повернення товару від покупця, накладної на повернення товару, підписання розрахунку коригування до податкової накладної покупцем, наявність ксерокопії паспорту/водійського посвідчення покупця. Реєстр порушень складається з врахуванням такої інформації: код у базі та найменування контрагента, номер та вид документа, сума, вид та причина порушення. Своєчасність складання товарно-грошового звіту за день. Якість систематизації первинних документів (наприклад, прибуткові та видаткові накладні підшиті в повному обсязі, за порядковим номером, відповідно до стандарту обліку підрозділу). Своєчасність роздрукування, видачі покупцям й систематизації податкових накладних.
5	Робота на філії з простроченою дебіторською заборгованістю	Складено претензій (кількість, сума, період). Підготовлено позовних заяв (кількість, сума, період). Направлено документів до суду (кількість, сума, період).
6	Касовий блок	Перевірка - суцільним порядком. Точки контролю: - дотримання ліміту готівки каси за період з ___ / по ___; сума встановленого ліміту каси, наявність пояснювальної записки відповідальної особи (при необхідності);

Таблиця 1 (продовження)

		<ul style="list-style-type: none"> - відповідність даних при здійсненні службового винесення/внесення коштів з/в РРО (дата, службове внесення/винесення, сума, коментар); - наявність Z-звітів з відповідними номерами; - своєчасність передачі даних РРО через модем до ДПП; - дотримання ліміту готівкових розрахунків з юридичними особами за день; - правильність та своєчасність заповнення КОРО; - своєчасність й точність внесення даних Z-звіту в КОРО, своєчасність підклеювання Z-звітів у КОРО; - правильність оформлення актів повернення коштів, наявність заяв на повернення коштів від покупця (при необхідності), підписів в акті повернення коштів касира й клієнта, наявність ксерокопії паспорту/водійського посвідчення покупця; чека, за яким здійснюється повернення коштів; - відповідність залишку готівки в касі даним X-звіту (згідно з актом інвентаризації каси на момент перевірки)
7	Додаткова інформація	Місцезнаходження оригіналу торгового патенту, книги відгуків та пропозицій, Закону України «Про захист прав споживачів», Наказу про ліміт каси, оригіналів реєстраційних документів на РРО (довідок про реєстрацію КОРО, реєстраційного свідоцтва, контрольних стрічок за період), журналу реєстрації перевірок, додатку до наказу на право підпису податкових накладних, договорів про матеріальну відповідальність

На основі аналізу відхилень, виявлених у ході проведення внутрішнього аудиту із застосуванням запропонованої звітної форми, можуть бути прийняті ефективні управлінські рішення для визначення можливих резервів чи досягнення запланованих показників діяльності, що є запорукою ефективного управління суб'єктом господарювання. Після проведення контролюючих дій доцільно здійснювати перевірку охоплення ризиків процедурами контролю, тобто здійснювати оцінку ефективності контролю. Оцінка ефективності внутрішнього контролю в подальшому сприятиме удосконаленню контрольної процедури. Удосконалення системи внутрішнього контролю повинно здійснюватись безперервно, а її перегляд – постійно, а не за результатами щорічного аудиту.

Американський вчений У. Перрі відзначає, що «персонал, який займається контролем, тільки нещодавно почав розробляти техніку попередження і виявлення шахрайства. Контроль відстає від технології. Недостатньо високе і вміння ревізора розкрити підробку, здійснену за допомогою ЕОМ. Тільки деякі ревізори мають підготовку в галузі електронної обробки даних і небагато з них залучаються до розслідування випадків підробок» [4].

Впровадження системи внутрішнього контролю є комплексною задачею та пов'язане з суттєвими витратами. Найефективніше розглядати роботи з побудови системи внутрішнього контролю як

постійний бізнес-процес, оскільки відношення до цього завдання як до разового проекту не принесе очікуваного результату – збереження майна власника та достовірності фінансової звітності.

Висновки

1. Ефективність бізнесу значною мірою залежить від організації господарського контролю як на рівні підприємства, так і на рівні держави, оскільки організація системи контролю за господарським життям підприємства є ефективним способом перевірки законності, достовірності та доцільності операцій, що здійснюються на підприємстві. Вважаємо, що налагоджена система організації господарського контролю зводить до мінімуму здійснення будь-яких шахрайських дій, а результати контролю дозволяють побудувати оптимальну з точки зору ефективності та витрат систему захисту бухгалтерської інформації, адекватну поточним завданням та цілям підприємницької діяльності. Однак організація контролю, яка склалася в сучасних умовах, вже не може задовольняти власників і управлінців та потребує удосконалення, оскільки не відповідає умовам, що змінюються і відповідають ризик-орієнтованому управлінню та комп'ютерному середовищу його здійснення.

2. Система управління суб'єкта господарювання на сьогодні потребує організації контролю нового рівня, що забезпечуватиме не лише отримання оперативної, повної та достовірної інформації про об'єкти, які відображаються в системі

фінансової й податкової звітності, а й сприятиме забезпеченню збереження активів підприємства шляхом вироблення системи контролю з елементами самоконтролю на ділянках. Для недопущення або зменшення ймовірності настання

посадових зловживань запропоновано складання звіту про результати внутрішнього контролю, змістовне наповнення якого забезпечує керівництво інформацією про дійсний фінансовий стан відокремленого структурного підрозділу.

Список використаних джерел

1. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. — М. : Книжный мир, 2001. — 895 с.
2. Контроль і ревізія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Облік і аудит» / За редакцією проф. Ф. Ф. Бутинця. — 4-е вид., доп. і перероб. — Житомир: ПП «Рута», 2006. — 560 с.
3. Мігус І. П. Роль служби економічної безпеки при взаємодії з інсайдерами та аутсайдерами акціонерного товариства / Сучасні перспективи розвитку систем економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання: Монографія / Мігус І. П., Міхно С. П., Файвішенко Д. С. — Черкаси: ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. — 636 с.
4. Мурашко В. М. Контроль і ревізія. Навчальний посібник [Електронний ресурс].
5. Оныпко Л. Как HR-департаменту протистоять внутрішньому мошенничеству [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.hrm.ua/article/mozhet_li_HRdepartament_protivostojat_vnutrennemu_moshennichestvu.
6. Раскрытие результатов деятельности системы внутреннего контроля [Електронний ресурс]. — АСІ. — 2008 г. — Режим доступу: http://www.kpmg.com/ RU/ru/topics/Audit-Committee-Institute/Publications/Documents/mag_3_ru.pdf.
7. Редько О. Перспективи розвитку системно-орієнтованого аудиту в Україні. / Редько О., Дмитренко І. // Бухгалтерський облік і аудит. — 2011. — № 9. — С. 50–54.
8. Украина. Всемирный обзор экономических преступлений. Киберпреступления в центре внимания. Декабрь, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступа http://www.pwc.com/ru-UA/ua/pressroom/assets/GECS_Ukraine_ru.pdf.
9. Усач Б. Ф. Контроль і ревізія: Підручник. — 7-ме вид., перероб. і доп. — К. : Знання-Прес, 2008. — 263 с.
10. Чалий І. БуХХХоблік для дорослих. МСФЗ-трансформація. Управління прибутком. Податки. — Х. : Фактор, 2011. — 400 с.